

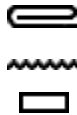
Muntslag in Provincia Aegypti.

Egyptische symbolen op Romeinse munten.

Inleiding

Muntslag in het Egypte van de farao's

Muntslag in het oude Egypte is pas laat geïntroduceerd. Voordat munten gebruikt werden in Egypte hadden de Egyptenaren wel een ander systeem voor het kopen en verkopen van goederen. In het oude Egypte werd namelijk al veel langer handel gedreven, niet alleen op de dorpsmarkten, maar ook op internationale schaal met de buurlanden. Transacties werden bijna uitsluitend gedaan via ruilhandel. Vanaf het Nieuwe Rijk (ca. 1550-1069 v. Chr.) werd de waarde van een goed uitgedrukt in *deben*.

Dit was een koperstandaard, gebaseerd op het gewicht van het metaal. Zij kon ook een waarde in goud en zilver uitdrukken, maar deze werd vaker in kite uitgedrukt, de zilverstandaard. Een voorwerp had dus een zekere waarde in deben. Bij een transactie werden beide goederen omgerekend naar deben, om te kijken of ze dezelfde waarde hadden. Indien dit niet het geval was konden meerdere goederen worden aangeboden om één enkel voorwerp van de verkoper te verkrijgen. Hierbij is het ook niet duidelijk of de “prijzen” van de goederen varieerden door vraag en aanbod, of dat ze redelijk vaste prijzen hadden.

Daarnaast was het ruilsysteem genoeg flexibel. Wanneer een goed aangeboden werd voor een specifiek voorwerp kon het zijn dat de verkoper dit voorwerp niet per se nodig had, maar het toch aanvaardde omdat het gemakkelijk verder geruild kon worden. We hebben hierover veel informatie uit het werkmansdorpje Deir el-Medina in Thebe waar de kunstenaars, die de graven voorbereidden van de farao, in de Vallei der Koningen leefden. Deze geletterde en afgelegen samenleving heeft duizenden ostraca (beschreven potscherven) achtergelaten, waarop soms transacties opgeschreven zijn.

Buitenlandse handel gebeurde waarschijnlijk ook via ruilhandel, maar hierover is veel minder informatie voorhanden. Zo is er een voorbeeld van “stille handel” gekend uit de regeringsperiode van farao Hatsjepsot (ca. 1479-1458 v. Chr.). Bij een expeditie naar het land Poent werden goederen verworven via deze manier van transactie. Beide partijen legden voorwerpen neer, waarbij er voorwerpen toegevoegd of weggehaald werden totdat men allebei tevreden was over de ruil.

De muntslag zelf is pas laat in Egypte geïntroduceerd. De eerste Egyptische munten verschijnen pas op het toneel vanaf de 26ste dynastie, wanneer de stad Naukratis gesticht wordt. De handelaars in deze Griekse handelskolonie zullen wel munten gebruiken voor hun transacties. Dit zijn vaak munten uit de Griekse wereld, maar er zijn ook enkele voorbeelden gekend van lokale muntslag. Dit zijn munten gebaseerd op de Griekse standaard, met Griekse voor- en keerzijde. Een opvallend detail hierbij zijn tekens in het Demotisch (Laat-Egyptische schrift) of Hiërogliefen die soms tussen de bestaande afbeeldingen gezet worden.

Attische tetradrachme, ca. 333 v. Chr.
Vz. Hoofd van Athena met helm naar rechts. Klop op de wang.
Kz.: Uil met olijftak, Aramese inscriptie, klop.
17,18g SNG 1

Onder de regering van Nectanebo II, de laatste “echte” farao van Egypte (360-342 v. Chr.), wordt voor het eerst een echt Egyptische munt geslagen. Op de voorzijde van zijn staters staan de hiërogliefen nbw en nfr: wat mooi of goed goud betekent. Dit heeft vermoedelijk te maken met de samenstelling van het goud. Op de achterzijde staat een paard. Men vermoedt dat deze munten zijn geslagen om het leger te betalen. Na de regering van Nectanebo II zullen alleen buitenlandse machten Egypte nog regeren. Allereerst komen de Perzen aan de macht, waarna in 332 v. Chr. Alexander de Grote de macht overneemt.

Muntslag tijdens de Ptolemeeën

Wanneer na de dood van Alexander de Grote Ptolemaios I aan de macht komt, één van zijn generaals, wordt Egypte een Hellenistische staat. Ptolemaios en zijn opvolgers gaan zeer snel munten beginnen te slaan en voor het eerst worden ze ook frequent aangemunt.

Ptolemaios III Euergetes (246-211 v. Chr.), tetradrachme.
Vz.: Hoofd van Zeus Ammon met diadeem.
Kz.: PTOLEMAIOU BASILEWS, adelaar op bliksem naar links. Cornucopia.
34,11g. SNG 95

De munten laten zich meestal kenmerken door het portret van de heerser op de voorzijde en een afbeelding van een adelaar op de keerzijde, maar andere voorstellingen, zoals dubbelporretten met koninginnen of dikeras (dubbele hoorns des overvloeds) zijn ook gekend. Een opvallend type dat geslagen werd door Ptolemaios I en sommige van zijn opvolgers is de Alexander-tetradrachme. Deze munt, met de beeltenis van Alexander de Grote op de voorzijde, wordt regelmatig aangetroffen.

Ptolemaios I, 305-285 v. Chr.

Vr.: Hoofd van Alexander met olifantenscalp en ramshoorns.

Kz.: ALEXANDROU, Athena Promachos naar rechts met speer en schild.

Rechts een adelaar op een bliksem.

15,69g. SNG 16

Alexandrië wordt uiteindelijk op 1 augustus 30 v. Chr. ingenomen door Octavianus, de latere keizer Augustus. Hierbij drijft hij Cleopatra VII van de troon, één van de bekendste personages uit de Egyptische hellenistische periode. Het land werd geannexeerd en gold sindsdien als een provincie van het Romeinse Rijk. Om deze overwinning te vieren werd de maand augustus naar keizer Augustus genoemd. Onder zijn bewind zal de muntslag snel hervat worden. De keizerlijke munten worden bijna uitsluitend in Alexandrië geslagen. De andere steden zijn van veel minder belang, wat ook al het geval was tijdens de Ptolemaïsche periode. Er zijn wel munten geslagen in Alexandrië, voor verschillende nomen in Egypte. Nomen zijn de verschillende “provincies” in het land. Maar ondanks dat de naam van de nome op de munt staat wordt toch aangenomen dat zij niet in de nome zelf, maar in de muntplaats Alexandrië geslagen zijn. De meeste Egyptenaren hadden vermoedelijk geen munten nodig voor hun dagelijkse transacties vooral omdat de munten een hoge waarde hadden. Alleen voor belastingen te betalen werden waarschijnlijk munten gebruikt door de boeren. In Alexandrië was er wel een bloeiende handel in goederen uit binnen- en buitenland, waardoor een monetair systeem daar wel nut had.

Alexandrië ontwikkelde zich snel uit als de hoofdstad van Egypte, waar er veel Griekse invloed te bemerken was. Zij stond dan ook apart van de rest van Egypte en werd ook niet voor niets **Alexandria para Aegypton**: Alexandrië bij Egypte, genoemd.

Alexandrijnse muntslag tijdens de Romeinse overheersing

De Alexandrijnse muntslag verschilt op enkele vlakken van de keizerlijke muntslag. Op verschillende plaatsen in het Romeinse Rijk sloeg men lokaal geld, waardoor Alexandrië geen uitzondering was. De Griekse wereld had zijn eigen lokale muntslag en ook Spanje werd monetair apart bekeken.

Wanneer Augustus munten begint te slaan, doet hij dat in Alexandrië net zoals de Ptolemeeën voor hem. De munten circuleerden onder de Ptolemeeën volgens een strikt systeem dat hij zal overnemen. Buitenlandse munten werden namelijk aan de grens van Egypte gewisseld tegen Egyptische valuta en omgekeerd. Dit systeem zal in voege blijven tot de hervormingen van keizer Diocletianus in 294 na Christus. Hierna wordt de muntslag gelijk getrokken in alle muntplaatsen van het Rijk en dus ook in Egypte. De grootste verandering hierbij is dat de voor- en keerzijdes uniform geslagen worden doorheen het Romeinse Rijk. In de afsnede wordt het muntatelier vermeld. Voor Alexandrië is dat meestal ALE of SMAL, met dan vaak een aanduiding van de *officina* of werkplaats. De legende is vanaf die datum ook uitsluitend in het Latijn in plaats van het gangbare Grieks tot dan toe. Er moet wel gezegd worden dat de laatste munten met Grieks opschrift pas in 298 eindigen, onder de regering van

Domitius

Domitianus.

De muntproductie werd, zeker in het begin van de eerste eeuw, geregeld vanuit Rome.

Constantijn II, nummus, 325-326.

Vz.: CONSTANTINVS IVN NOB C, gelauwerd, geharnast en gedrapeerd borstbeeld naar links.

Kz.: PROVIDEN-TIAE CAESS, SMAL B, kamppoort.

2e officina

© Koninklijke Bibliotheek van België

Enkele kenmerken van de muntslag in Romeins Egypte

Augustus gaat enkele eigenaardigheden overnemen op de muntslag van Egypte. Vooreerst worden de opschriften in het Grieks in plaats van het Latijn aangebracht. Meestal worden de titels vertaald, zoals Sebastos in plaats van Augustus. Deze beslissing werd genomen omdat de spreektaal in Egypte op dat moment Grieks was. Ook in andere delen van het Rijk waar Grieks als voertaal gebruikt werd, werd het Grieks gehandhaafd op munten (denk bv. aan het huidige Turkije). Maar zoals hierboven al vermeld, worden de opschriften vanaf 298 in het Latijn aangebracht.

Marcus Aurelius, tetradrachme, 165/166.

Vz.: M AURHLIOS ANTWNINOSSEB, gelauwerd hoofd.

Kz.: L E, Serapis met kalathos naar links, patera boven altaar.

11,10g.

SNG 848

© Koninklijke Bibliotheek van België

Daarnaast wordt er ook een datering op de munten aangebracht, wat het gemakkelijk maakt om de munten te dateren. De Egyptenaren gebruikten al sinds het Oude Rijk (2686 – 2181 v. Chr.) het systeem van regeringsjaren. Men begon te tellen vanaf de troonsbestijging van de farao. Het eerste jaar van deze farao werd dan opgeschreven als “Jaar 1 van farao ...” Wanneer de farao stierf en een nieuwe farao aan de macht kwam, begon men opnieuw vanaf jaar 1 te tellen. Hierbij kon het zijn dat een regeringsjaar niet het volledige jaar liep. Stel dat de oude farao of keizer in mei stierf, dan begon het eerste regeringsjaar van zijn opvolger dan te lopen, tot en met 29 augustus, het Egyptische Nieuwjaar. Het eerste regeringsjaar was dus relatief kort. Vanaf het tweede regeringsjaar liep alles als normaal. Het laatste regeringsjaar van de vorige heerser overlapte dus ook met het eerste regeringsjaar van de opvolger, een gegeven waarbij rekening moet gehouden worden.

Daarnaast werd de maand en de dag van de maand ook opgeschreven in het Oude Egypte. Het Egyptische jaar werd onderverdeeld in 3 seizoenen van elk 4 maanden met 30 dagen.

Achet: overstroming
Peret: zaaitijd
Sjemoe: oogsttijd

De Romeinse muntslag in Egypte heeft deze manier van dateren behouden. Het regeringsjaar van de keizer werd aangeduid met een L en dan een Griekse letter om het getal aan te duiden. L A betekent dus regeringsjaar 1. Een andere manier was het woord ΕΤΟΥΣ (“in het jaar” in het Grieks) te gebruiken op de munt, gevolgd door het cijfer. Het is mogelijk dat de letter L afgeleid is van de hiëroglief voor “jaar” in het Oudegyptisch (mp.t:) , maar echt bewezen is dit niet. Doordat de Romeinen deze manier van dateren overnamen is het dateren van Alexandrijnse munten gemakkelijk.

Daarnaast is de muntslag van Alexandrië is ook de enige provinciale muntslag waarbij bijna alle officiële heersers van het Rijk zijn afgebeeld op de munten, tot 296 na Chr. Hierdoor kan men de evolutie van portretten van keizers op munten goed volgen, ook al waren de portretten van de nieuwe keizers niet altijd gekend voor het slagen van de munten.

De denominaties van munten in Egypte hebben altijd de standaarden van de Griekse wereld gevolgd, en onder de Romeinen blijft men hier ook bij. In 294 gaat men over op de standaard denominaties van de Latijnse kant van het Romeinse Rijk.

Er werden twee soorten metaal gebruikt voor de muntslag in Egypte: biljoen (zilver en koperlegering) voor tetradrachmes en brons voor kleinere denominaties. Niet alle denominaties zoals in de Griekse wereld werden evenwel overgenomen. De meest voorkomende zijn:

Tetradrachme = 4 drachmen
1 drachme = 6 obolen
¼ obool = dichalkon
1/8 obool = chalkous

Tiberius voor Livia, dichalkon, 18/19.

Vz.: gedrapeerde buste van Livia.

Kz.: LE, twee graanhalmen tussen twee klaprozen.

1,86g. SNG 223

© Koninklijke Bibliotheek van België

Egyptische symbolen op Romeinse munten

De keerzijdes op muntslag in Egypte bestonden uit een groot assortiment van Egyptische, Griekse en Romeinse goden en personificaties, de keizer, dieren, symbolen enz. We denken dan aan goden en godinnen zoals Nike, Demeter of Roma. Wij gaan in dit artikel enkel ingaan op de Egyptische goden. Zij zijn zeer vaak aangepast aan de toenmalige Hellenistische wereld waarin ze geslagen werden en zijn soms bijna compleet hun Oudegyptisch karakter kwijt. Dit artikel heeft niet de bedoeling om een

exhaustieve opsomming en beschrijving te geven van alle keerzijdes die ooit in Romeins Egypte zijn geslagen. Enkel de meest voorkomende (Oud)Egyptische goden zullen besproken worden.

We beginnen met één van de belangrijkste goddelijke triades in Egypte: Osiris, Isis en Horus. Zij waren niet alleen immens populair in het Oude Egypte, maar ook tijdens de Griekse en Romeinse periode. Hierbij werden de goden in de loop der tijd samengevoegd met andere goden, zodat de Egyptenaren tijdens de Romeinse periode spraken over Serapis, Isis en Harpocrates. Dit is dan ook de reden waarom er bijna geen afbeeldingen van Osiris of Horus te vinden zijn op de munten, terwijl zij toch zeer populaire goden waren.

Serapis

De god Serapis is een samentrekken van twee Oudegyptische goden, nl. Osiris en Apis. Apis was in het Oude Egypte de belangrijkste stier-god en verbonden met vruchtbaarheid. Er waren nog andere stieren die vereerd werden, zoals de Buchis-stier, maar hij was veruit de populairste. Hij werd al snel geassocieerd met de god Ptah, omdat zij in dezelfde stad vereerd werden, nl. Memphis (huidige Cairo). Eerst was hij de zoon of boodschapper van Ptah en later de aardse manifestatie van Ptah.

De Apisstier werd ook gelinkt aan de farao als symbool van kracht. Zijn kracht en viriliteit, wat de overledene graag wou overnemen, werden het middelpunt van zijn verering. De stier was ook een orakel en werd frequent bezocht. De Apisstier had verschillende uiterlijke kenmerken waaraan voldaan moest worden (zwart, enkele specifieke vlekken, speciale staart, enz.). Eens geselecteerd werd hij in de buurt van de Ptah-tempel in Memphis ondergebracht, met een harem van koeien ter zijner beschikking. Na zijn dood werd hij gemummificeerd en bijgezet in het Serapeum, de begraafplaats voor de Apisstieren. Hij smolt dan samen met Osiris en werd zo Osiris-Apis genoemd.

Osiris was één van de belangrijkste goden van het Oude Egypte. Hij is de god van de vruchtbaarheid, maar ook van de dood en het hiernamaals. Hij was immens populair tijdens de Oudegyptische periode en zal dat later in de Hellenistische en Romeinse periode ook blijven.

Osiris wordt afgebeeld met een Atefkroon, een scepter en een vlegel (verwijzing naar zijn taak van farao). Hij draagt een valse baard en een nauwsluitend gewaad dat de mummiewindels moet voorstellen.

Onder Ptolemaios I werd een poging gedaan om de Egyptische cultus te integreren in de Hellenistische cultus. Hij koos een antropomorfische afbeelding van de populaire Osiris-Apis, en zo werd Serapis geboren. Hij werd vereerd in het Serapeum van Alexandrië, dat 391 na Chr. op bevel van keizer Theodosius I werd vernietigd.

Serapis wordt voorgesteld als een man met een baard, met een *modius* of *kalathos* op het hoofd (een korenmaat). Zijn personage is samengesteld uit delen van verschillende goden, omdat hij ook werd vereenzelvigd met Griekse goden zoals Zeus, Helios, Asclepius en Hades. Hij werd uiteindelijk de verpersoonlijking van goddelijke majesteit, zon, vruchtbaarheid, onderwereld en leven na de dood, maar ook genezing.

Vespasianus, diobool, 74/75.

Vz.: AUTOKKAISSEBAOUESPASIANOU, gelauwerd hoofd naar rechts.

Kz.: LZ, Gedrapeerde buste van Serapis met kalathos.

9,36g. SNG 348

© Koninklijke Bibliotheek van België

Serapis wordt voor het eerst afgebeeld op een drachme uit jaar 3 van Claudius (42-3). De laatste voorstelling vinden we onder Domitius Domitianus, die in 297-8 oa. nog tetradrachmes met de buste van Serapis laat slagen. Hij wordt afgebeeld als een buste naar rechts. Later gaan er verschillende voorstellingen van hem circuleren, maar de buste Serapis al zittend en Serapis rechtstaand zijn de meest voorkomende types.

Daarnaast zijn er ook munten gekend met Serapis, de gevleugelde Kerberos en een scepter. Hier wordt zijn associatie met Hades/Osiris in de verf gezet. Kerberos is de driekoppige hond die de poorten van de onderwereld bewaakt zodat niemand ontsnapt. Het aantal hoofden staat ter discussie. Meestal worden er 3 weergegeven, maar op de munten heeft hij er maar één.

Hadrianus, tétradrachme, 124/125.

Vz.: AUTKAI TRAIADRIASEB, gelauwerde en geharnaste buste naar rechts.

Kz.: ET ENAT, gedrapeerde Serapis naar links, met kalathos en scepter.

Gevleugelde Kerberos aan de voeten.

13,01g. SNG 487

© Koninklijke Bibliotheek van België

Munten waarop een fontein in de vorm van een leeuwenkop staan afgebeeld duiden op de relatie met Osiris die wedergeboren wordt. Het water van de overstroming heeft te maken met de lichaamssappen van Osiris. Hierover wordt later nog verder uitleg gegeven.

Een speciale munt werd geslagen tijdens de regering van Hadrianus. Hierbij staat Hadrianus met Serapis voor een altaar in een tempel. Deze tempel is het Serapeum in Alexandrië. In 115 is een deel van de tempel verwoest door een Joodse opstand, en Hadrianus zal de tempel restaureren en er een deel aan toevoegen, het Hadrianeion. Dit is ook te lezen op het altaar. In dit gebouw was ook de beroemde bibliotheek van Alexandrië ondergebracht. Het is in 391 verwoest.

Hadrianus, drachme, 132/133.

Vz.: AUTKAISTRAIAN ADRIANOSSEB., gelauwerde en geharnaste buste naar rechts.

Kz.: LIZ, gelauwerde keizer naar links. Hij raakt met zijn rechterhand een beschreven schrijn aan (ADRIANON) en staat voor Serapis, met kalathos en scepter. Beide figuren staan in een tempel.

24,47g. SNG 575

© Koninklijke Bibliotheek van België

Isis

Isis is de gemalin van Osiris. Zij staat vooral bekend als moedergodin, godin van de vruchtbaarheid en van magie. Zij is de moeder van Horus, hemelgod, zonnegod en god van het koningschap. Zij werd in het Oude Egypte afgebeeld als een vrouw met een troon op het hoofd: de hiëroglief van haar naam. Later zal ze ook andere kronen overnemen, zoals de koeiehoorns en zonnescijf, de hoofdtooi van Hathor (godin van de liefde, muziek, vreugde en de Thebaanse Necropolis).

In de Grieks-Romeinse tijd zal ze één van de populairste godinnen worden en zal haar uiterlijk ook sterk helleniseren. Ze zal dan Griekse kledij dragen en een ander kapsel, maar nog steeds de koeiehoorns met zonnescijf en het sistrum. Zij werd overal in het Romeinse Rijk aanbeden. Munten met haar afbeelding werden geslagen van de regering van Galba tot Diocletianus.

Op de munten draagt ze vaak een Hathorkroon. Ze houdt ook frequent een scepter en een sistrum in de handen. Een sistrum is een muziekinstrument dat al in de Oudegyptische tijd gebruikt werd in tempels van Isis en Hathor. Meestal wordt de godin Hathor afgebeeld op sinistra.

Een aspect dat vaak terugkomt op de munten van Isis, is Isis terwijl ze het kindje Horus zoogt.

Deze voorstelling wordt Isis Lactans genoemd en is afgeleid van haar rol in de mythe van Horus en Seth, waarbij zij als zorgzame moeder wordt voorgesteld (zie infra). Deze afbeeldingen staan aan de wieg van de cultus rond Maria en Jezus (Madonna met kind).

Gallienus voor Salonina, tétradrachme, 266/267.

Vz.: KORNHLIASALWNEINASEB, gedrapeerde buste naar rechts.

Kz.: LI D, gedrapeerde buste van Isis met Hathorkroon. Rechts een palmtak.

9,91g. SNG 1445

© Koninklijke Bibliotheek van België

Isis op nome-munten

Nome-munten zijn een speciale categorie munten die geslagen werden in Alexandrië voor de verschillende nomen van Egypte. Een nome is een bestuursdistrict dat in de predynastische tijd al in voege was en later door de Grieken en de Romeinen is overgenomen. In het Oude Egypte waren er 42 nomes. De Grieken en de Romeinen voegden sommige nomes toe of schraptten er.

Deze munten werden in totaal 12 jaar geslagen onder verschillende keizers voor de verschillende nomes van het land. Deze keizers zijn Domitianus, Trajanus, Hadrianus, Antoninus Pius en Marcus Aurelius caesar. Er zijn 51 nomes geattesteerd op munten. Op de voorzijde wordt steeds de keizer afgebeeld met de keizerstitulatuur. De keerzijde draagt de naam van de nome, de datering volgens jaar en een afbeelding die te maken heeft met de locale cultus van de nome.

De goden zijn Egyptisch of Grieks, maar worden lokaal voorgesteld met een attribuut van de nome. Men is vrijwel zeker dat deze munten in de muntateliers van Alexandrië geslagen werden, om erna naar de desbetreffende nome verscheept te worden. Zij hebben meestal een lage denominatie, wat het vermoeden sterkt dat er geen grote bedragen verhandeld werden op het platteland van Egypte.

Trajanus, drachme, 109/110, Memphitische nome.

Vz.: [AUTTRAIAN]SEB GE[RMDAKIK], gelauwerd hoofd naar rechts.

Kz.: NOMOS MEMFEIT[HS], L(omgedraaid) IG, Isis naar rechts met scepter en twee schijven.

Apsistier aan de voeten.

22,32g. SNG 1777

© Koninklijke Bibliotheek van België

Isis Pharia

Isis werd aan de haven van Alexandrië gelinkt als Isis Pharia (Isis van de vuurtoren). Hierbij houdt ze vaak een zeil vast, zodat de schepen veilig naar de haven zouden varen. Dit type werd geslagen van Caracalla tot Marcus Aurelius.

Hadrianus, drachme, 133/134.

Vz.: AUTKAISTRAIAN: ADRIANOSSEB, gelauwerd en geharnast borstbeeld naar rechts.

Kz.: L I H, Isis Pharia met zeil en sistrum naar rechts. Pharos met standbeeld voor haar.

27,62g. SNG 584

© Koninklijke Bibliotheek van België

Harpocrates

Horus het kind is een aspect van Horus als zonnegod en was de zoon van Osiris en Isis (Isis Lactans). Hij werd in het Oude Egypte afgebeeld als een naakt kind met een jeugdlok en een vinger aan zijn mond, teken van het kind zijn. In latere tijden is dit opgevat geweest als een gebaar voor stilte, vandaar zijn functie als god van de stilte en werd hij zo gelinkt aan mysteriën.

Hij is ook de beschermer en heler van beten en steken van wilde dieren. Zijn munten zijn geslagen van Domitianus tot Diocletianus. Hij draagt bijna altijd de kroon van Opper- en Neder-Egypte op het hoofd, symbool van het koningschap. Wanneer hij een knuppel vasthoudt wordt hij geassocieerd met Heracles. Hij wordt ook op enkele nome-munten afgebeeld, zoals de Canopische nome. Hij had namelijk ook een connectie met de stad Canopus, dicht bij Alexandrië. Hij werd daar vereerd in een speciale gedaante: het bovenlichaam van een mens en het onderlichaam van een krokodil. Dit was het resultaat van een samensmelting tussen de krokodillengod Sobek en Harpocrates.

Hadrianus, diobool, 133/134.

Vz.: AUTKAISTRAIAN ADRIANOSSEB, gelauwerd en geharnast borstbeeld naar rechts.

Kz.: L IH, borstbeeld van Harpocrates met kroon van Opper- en Neder- Egypte, vinger aan de mond.

Cornucopia links.

11,76g. SNG 593

© Koninklijke Bibliotheek van België

Osiris Canopus

De belangrijkste god in de Canopische nome was niet Harpocrates, maar Osiris Canopus. Hij is een godheid die teruggaat op Osiris, die overal in Egypte vereerd werd, maar in het bijzonder in Abydos. Canopus is niet alleen een plaats, maar ook een voorwerp en een god.

Canopen

Canopen zijn kruiken waarin de ingewanden van de overledene in het Oude Egypte in werden bewaard. Eén van de oudste sets canopen is gevonden in het graf van Hetepheres, echtgenote van farao Snofroe en moeder van farao Cheops, bouwer van de grote piramide. (ong. 2650 v. Chr.)

De canopen hebben altijd een specifiek uiterlijk. De deksels hebben de vorm van een godheid. Elke godheid bewaakt een specifiek orgaan.

man = lever (Amset)

jakhals = maag (Doeamoetef)

Baviaan = longen (Hapi)

Valk = darmen (Kebehsenoef)

Deze canopen werden bijna de hele Oudegyptische geschiedenis meegegeven aan de gegoede overledene die het zich kon veroorloven om zich te laten mummificeren. De kruiken werden na de mummificatie bijgezet in het graf. Zij waren nodig in het leven na de dood.

De stad Canopus

De stad Canopus (huidige Aboukir) ligt 25km ten oosten van Alexandrië en ligt eigenlijk aan de rand van deze stad. De legende vertelt dat de stad genoemd is naar de stuurman van het schip van koning Menelaos van Sparta tijdens de Trojaanse oorlog. Canopus stierf na het aanmeren van het schip door toedoen van een slang, waarna Menelaos een mausoleum voor hem zou bouwen en de stad ook zijn naam gaf. Tussen 2000 en 2003 zijn er onderwater “opgravingen” gebeurd op de site van Canopus en in de haven van Alexandrië, waarbij interessante ontdekkingen gebeurd zijn.

De god Osiris Canopus

Ptolemaios III liet een tempel bouwen voor de Alexandrijnse Osiris in Canopus. Na een tijd werd deze vorm van Osiris ook Osiris Canopus genoemd. In de eerste eeuw v. Chr. kreeg hij de vorm van een kruik met een menselijk hoofd, een nieuwe iconografische voorstelling die mogelijk is afgeleid van de gewoonlijke mummievorm van Osiris. Maar dit lijkt natuurlijk sterk op een canope dat gebruikt werd tijdens de mummificatie. Het is mogelijk dat de Egyptenaren en Romeinen het verschil na een tijd ook niet meer wisten en dat de priesters van Isis (die deze kruiken gebruikten bij hun rituelen) beide soorten kruiken gebruiken, zonder onderscheid. Feit is dat nu nog afbeeldingen en beeldjes van Osiris Canopus en “echte” canopen door elkaar gehaald worden door onderzoekers.

Wat is er nu speciaal aan deze vorm van Osiris in Canopus? De cultus rond Osiris draaide rond het heilige water van de Nijl. Osiris werd al in vroegere tijden geassocieerd met de Nijl.

De legende vertelt ons dat Osiris, koning van Egypte, door zijn broer Seth vermoord werd. Hij werd in een sarcofaag in de Nijl gegooid, waardoor hij verdronk. Isis, de vrouw en zus van Osiris, maar ook de zus van Seth, zette een zoektocht op poten en vond uiteindelijk de kist met het lichaam van haar echtgenoot terug. Maar Seth daagde op dat moment op en hakte het lichaam van Osiris in 14 stukken, die hij over Egypte verspreidde. Isis verzamelde de stukken en blies hem nieuw leven in nadat hij gemummificeerd werd door Anoebis. Zij werd hierbij ook zwanger van Osiris en baarde hem een zoon: Horus het kind. Osiris werd zo de god van de onderwereld.

De moord op Osiris werd later verbonden met het water van de Nijl. De moord zelf stelde het punt voor waarop de Nijl het laagst stond, het wassen van de Nijl stond dan symbool voor de lichaamssappen van Osiris en de vruchtbaarheid.

Osiris Canopus stelt dus eigenlijk de god voor van het heilige water van de Nijl. Dit water van de Nijl werd opgevangen in een kruik en zal dan later de uiterlijke kenmerken van Osiris aannemen.

Munten waarop Canopus wordt afgebeeld, worden geslagen van de regering van Galba tot Gallienus (68-268), met een hoogtepunt tijdens de Antonijnse dynastie. Deze gegevens moeten wel meteen genuanceerd worden. Na Lucius Verus worden geen munten meer geslagen met de afbeelding van Canopus. Alleen Gallienus zal dan nog twee emissies uitgeven, waarna het type definitief opgeborgen wordt.

Canopus Osiris wordt op verschillende manieren afgebeeld op de munten. Zij worden in twee types opgedeeld: munten met de afbeelding van één canope en munten met de afbeelding van twee canopen. Deze twee canopen zijn niet hetzelfde. Zij kunnen van elkaar onderscheiden worden door hun kroon.

Type A is een kroon met twee hoge struisvogelveren op ramshoorns. Deze kroon wordt de andjity-kroon genoemd, naar de god Andjity, de voorloper van Osiris. Het is een kroon met aan de buitenkant een uraeus, gedragen op een driedelige priuk. De vaas is rijkelijk versierd met een naos, geflankeerd door goden en een gevleugelde scarabee. Dit type wordt van Galba tot Gallienus geslagen.

Antoninus Pius, tetradrachme, 138/139.

Vz.: AUTKTAILADR: ANTWNINOSEUSEB, gedrapeerd borstbeeld naar rechts.

Kz.: , ETO US B., Canopus naar rechts, type A.

12,77g. SNG 633

© Koninklijke Bibliotheek van België

Type B is een atefkroon op een korte hoofddoek of *khat*. De vaas is gedrapeerd en versierd. Een grote bloemenkrans in U vorm hangt er rond. Dit type verschijnt voor het eerst onder Domitianus (90-91) en verdwijnt onder Antoninus Pius (143-144).

Trajanus, tetradrachme, 111/112

Vz.: AUTTRAIANS EBGERMDAKIK., gelauwerd hoofd van Trajanus.

Kz.: LI E, Canopus naar rechts, type B.

12,86g SNG 398

© Koninklijke Bibliotheek van België

Vaak hebben de Osiris-Canopus afbeeldingen ook een valse baard, een aspect dat de god Osiris ook draagt. Type B komt alleen voor in simpele scènes, altijd in profiel gegraveerd. Type A komt in dezelfde soort scènes voor, maar komt ook in complexere contexten voor: opgeheven door twee adelaars of in de poort van een pyloon. Type A komt ook het vaakst voor in niet-monetaire context. Keramische voorwerpen en monumentale beelden gebruiken dit type afbeelding. Type B komt veel minder vaak voor buiten de numismatische context.

De twee types van canopen kunnen op verschillende manieren worden afgebeeld op munten: in profiel, naar elkaar toekijkend, in een tempel of op een pyloon of met een adelaar. De adelaar, het symbool van Romeinse macht en van Zeus/Jupiter combineren met een Egyptische god was niet evident, vandaar dat er weinig van deze munten geslagen zijn.

Isis-canopus

Daarnaast is er nog een andere canopus, nl. met koeiehoorns en een zonnescijf ertussen. Deze canopus beeldt de attributen van Isis af, de gemalin van Osiris. Zij wordt enkele keren afgebeeld en wekt daardoor enkele vragen op. Sommige onderzoekers hebben zich afgevraagd of de twee canopi die soms worden afgebeeld, niet een Osiris Canopus en een Isis Canopus zouden kunnen zijn. Sommigen beweren van wel, omdat het absurd zou zijn om twee verschillende afbeeldingen van één en dezelfde god af te beelden, waardoor één van de types Isis zou zijn. Zij suggereren dat type A soms Isis zou voorstellen en dat de canopus met de Atefkroon (een typische kroon van Osiris) Osiris is. Zij kunnen dan wel niet verklaren waarom Isis de kroon draagt van een god dat ook geassocieerd is met Osiris. Het zou logischer zijn dat de Isiscanope dan ook de kroon van Isis zou dragen (want zo wordt ze ook soms afgebeeld).

Vandaar dat de meeste onderzoekers beweren dat de twee verschillende afbeeldingen, twee aspecten van de god zijn. Type A, met de Andjity-kroon zou dan te maken hebben met de funeraire rol van Osiris, type B zou dan gelinkt zijn met het water van de Nijl. Maar helemaal zeker is deze theorie niet.

Alexandria

Munten die specifiek te maken hadden met de hoofdstad van de provincie werden frequent aangemunt. De stad werd zoals gezegd gesticht door Alexander de Grote. Zij had een dambordpatroon en lag ingesloten tussen de Middellandse zee en het meer Mareotis. Het was een multiculturele stad, met oa. een grote groep Joodse bewoners.

De personificatie van de stad Alexandrië werd Alexandria genoemd. Zij wordt meestal met een olifantenvel als hoofddekseel afgebeeld en houdt vaak een korenaar, krans of scepter vast. Daarnaast kan ze, als men wou benadrukken dat ze de stad zelf was, haar identificeren met Tyche en haar een kroon met torens aanmeten. Daarbij kon ze ook het beeld dat op de Pharos stond, in de handen houden of een roer. Tyche is de Griekse tegenhangster van Fortuna. Zij wordt geassocieerd met geluk en overleg. Niet alleen Alexandria, maar ook Isis werd geassocieerd met Tyche. Munten met haar beeltenis werden geslagen van Nero tot en met Diocletianus.

Hadrianus, tetradrachme, 125/126.

*Vz.: AUTKAI TRAIADRIASEB., gelauwerd en geharnast borstbeeld naar rechts.
Kz.: LD EKATOU, borstbeeld van Alexandria naar rechts, met olifantenscalpel.
13,37g. SNG 498*

© Koninklijke Bibliotheek van België

Ze wordt vaak staand afgebeeld voor de boeg van een schip, met korenaren en roer in de hand. Achter haar staat ook een boeg. Aan haar voeten zitten een vrouwelijke figuur en een halfnaakte Nilus. Dit beeldt Alexandrië uit tussen de twee havens van de stad, nl. de inlandse haven en de zeehaven. (Tyche)

Alexandrië grenst namelijk aan de Middellandse zee en aan een meer (Mareotis), vanwaar schepen verder binnenlands konden varen.

Daarnaast zijn er ook munten geslagen naar aanleiding van het bezoek van Hadrianus aan Egypte in 130. Hierbij worden de keizer en Alexandria samen afgebeeld.

Een voorstelling dat in nauw verband staat met Alexandrië en sporadisch op munten werd afgebeeld is de Pharos. Deze beroemde vuurtoren, die in de haven van Alexandrië stond, werd gebouwd tussen 281 en 247 v. Chr. De bouw begon onder Ptolemaios I Soter en de vuurtoren zelf werd ingewijd door zijn zoon Ptolemaios II Philadelphos. Hij gold als één van de zeven wereldwonderen en draagt dezelfde naam als het kleine eilandje waar het op gebouwd is. Hij diende als baken overdag en als vuurtoren 's nachts. De munten zijn geslagen onder Hadrianus en Antoninus Pius.

Nilus

De god Nilus is eigenlijk geen Egyptische god, hij is compleet Grieks. Hij is de personificatie van de Nijl. Zijn Oudegyptische voorganger is de god Hapy. Hij werd toen niet aanbeden als de verpersoonlijking van de Nijl, maar als element van vruchtbaarheid (wat door de Nijl gebeurt). Zijn persoon gaat dus wel terug op een Egyptisch element. Hij wordt gekoppeld aan Euthenia, personificatie van overvloed.

Hij wordt afgebeeld als een man met een baard, ligt meestal neer zoals de meeste riviergoden en houdt vaak een hoorn des overvloeds vast. Rondom hem staan vaak krokodillen of nijlpaarden, die in de Nijl leefden. Hij houdt een lotusbloem of riet in de handen. Zijn munten zijn geslagen van Galba tot en met Claudius II Gothicus.

Antoninus Pius, drachme, 153/154.

vz.: AUTKTAILADR ANTWNINOSSE [BEUS], gelauwerd borstbeeld naar links.

Kz.: LIZ, Nilus, steunend op krokodil met riet en cornucopia. Links benadert een genius een nilometer.

23,57g. SNG 782

© Koninklijke Bibliotheek van België

Sommige munten dragen ook een afbeelding van een nilometer. De nilometer was een gebouw waarin de jaarlijkse overstroming van de Nijl werd bestudeerd. Dit was uiterst belangrijk omwille van de landbouw. Zo kon voorspeld worden of er dat jaar een goede oogst of niet zou zijn (16 el was ideaal). Deze ellen (een voorarm) waren ongeveer een halve meter lang (52cm) en werden in de Grieks-Romeinse periode voorgesteld door genii. Normaal gezien werden er 16 afgebeeld, maar bij gebrek aan plaats werden op munten meestal maar één afgebeeld. Op beelden van Nilus worden ze vaak afgebeeld.

Euthenia

Euthenia is de personificatie van overvloed en gemalin van Nilus. Zij wordt vaak afgebeeld op dezelfde manier als Nilus: liggend met graanhalm en klaprozen in de hand en een uraeus of cobra op het voorhoofd. Ze ligt vaak op een sfinx, symbool van Egypte. Zij is de Griekse tegenhangster van de Romeinse Abundantia. Als gemalin van Nilus stelt ze ook de vruchtbare velden voor. In de numismatiek wordt ze vooral liggend voorgesteld. Munten met haar afbeelding werden geslagen vanaf de regering van Augustus tot en met Marcus Aurelius.

Antoninus Pius, drachme, 138/139.

Vz.: AUTKTAILADR ANTWNINOS:EUS EB, gedrapeerd borstbeeld naar rechts.

Kz.: EUQH NIA, LB, Euthenia, steunend op androsfinx, met uraeus en twee korenaren.

24,90g. SNG 636

© Koninklijke Bibliotheek van België

Hermanoebis

Anoebis was de god van de mummificatie en de begeleider van de doden. Hij wordt afgebeeld met een jakhals. Zijn associatie met een jakhals lag in het feit dat deze dieren vaak rondzwierven over begraafplaatsen. Zij zijn dan ook aaseters.

Hermes was de boodschapper van de goden en god van de reizigers, maar ook de begeleider van de zielen naar de onderwereld. Hij draagt een caduceus (*kerykeion*), een staf die een koerier ongehinderd doorgang gaf in het Oude Griekenland. Wanneer Anoebis en Hermes met elkaar versmelten wordt deze staf behouden. Hij was een populaire god in Romeins Egypte. Zijn munten zijn geslagen van Hadrianus tot en met Claudius II Gothicus.

Philippus II, tetradrachme, 247-248.

Vz.: AKMIOUFILIPPOSEU, gelauwerd en geharnast borstbeeld naar rechts.

Kz.: L E, Hermanoebis met kalathos, palmtak en kerykeion naar rechts. Jakhals aan de voeten.

14,12g. SNG 1315

© Koninklijke Bibliotheek van België

Agathodaemon en Uraeus

De laatste twee figuren die we bespreken zijn Agathodaemon en uraeus. Agathodaemon is een goede geest of beschermgeest. Hij komt pas op in de Romeinse tijd en wordt aanzien als een goede geest die het huis beschermd en vruchtbaar land verzekerd. Hij wordt afgebeeld als een slang. Zijn vrouwelijke tegenhanger is Uraeus, de beschermende cobra (Wadjet in het Oude Egypte). Zij is al veel langer bekend in het Oude Egypte, als symbool en beschermgodin van Neder-Egypte. Samen met de gier (of Nechbet) stellen zij Opper- en Neder-Egypte voor. Zij worden vaak op het voorhoofd van de farao afgebeeld. De afbeelding van de godin Wadjet als cobra met een zonnescijf wordt Uraeus genoemd, wat later ook op de godin zelf gaat slagen. Zij werden niet alleen apart afgebeeld op munten, maar vaak ook samen.

Hadrianus, drachme, 133/134.

*Vz.: AUTKAISTRAIAN ADRIANOSSEB, gelauwerd en geharnast borstbeeld naar rechts.
Kz.: LIH, Agathodaemon naar rechts en uraeus naar links. Kerykeion, sistrum, knuppel.
25,53g. SNG 589*

© Koninklijke Bibliotheek van België

Besluit

De Romeinse muntslag in Egypte was duidelijk niet alleen gericht op Romeinse thema's. Hoewel zij vaak voorkomen zijn de types die kunnen gerelateerd worden aan Egyptische goden frequent geslagen. Toch zijn er duidelijke invloeden aanwezig uit Hellenistisch en Romeins gedachtegoed, zoals het helleniseren van de kledij en kapsels. Associaties die in het Oude Egypte niet bestaan tussen goden worden later wel gelegd, wat verrassende gevolgen kan hebben voor het uiterlijk, de functie en de naam van de god. Dit artikel toont maar een deel van de munten die circuleerden in Romeins Egypte. We mogen niet vergeten dat een groot deel van de munten een Griekse of Romeinse afbeelding op de keerzijde droegen, maar ook een deel van de meer Egyptische thema's zijn hier niet aan bod gekomen.

Bibliografie

- S. Bakhout, *Dieux égyptiens à Alexandrie sous les Antonins: recherches numismatiques et historiques*, 1999.
- A. Bolshakov, *The Earliest Known Gold Pharaonic Coin*. *Revue d'égyptologie* 43 (1992) p. 3-9.
- G. Dattari, *Numi Augg. Alexandrini, catalogo della collezione G. Dattari, compilato dal proprietario*, 1901.
- K. Emmett, *Alexandrian Coins*, 2001.
- A. Geissen, *Katalog Alexandrinischer Kaisermünzen der Sammlung des Instituts für Altertumskunde der Universität zu Köln, Band I-IV*, 1974-1983.
- U. Kampmann, T. Ganschow, *Die Münzen der römischen Münzstätte Alexandria*, 2008.

J. G. Milne, Catalogue of Alexandrian Coins, 1933.
The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage, ed. W. E. Metcalf, 2012.
R. S. Poole, A Catalogue of the Greek coins in the British Museum. vol. 28 : Alexandria and the nomes, 1892. (BMC)
S. Von Reden, Money in Ptolemaic Egypt. From the Macedonian Conquest to the End of the Third Century BC, 2007.
SNG: Sylloge Nummorum Graecorum Belgique, Bibliothèque royale de Belgique, Alexandrian Coins (in druk).
R. H. Wilkinson, The Complete Gods and Goddesses of ancient Egypt, 2003.

Céline Ben Amar

Dit artikel werd gepubliceerd in De Muntmeester, het tijdschrift van de Diestse Studiekring voor Numismatiek, Jaargang 8, Nr 4, december 2013, blz. 4-17. Meer info: www.muntmeester.be